

Makoldi Sándorné:

Augusztus 20. ünnepe

István királynak az államalapítást köszönhetjük, immár több, mint ezer éve – de az Árpád-ház, melyből származik, sokkal régebbi, nem is beszélve azokról az őseinkről, akiket Turul nemzetséggént nevezünk meg. A nemzet születésnapját sem tudjuk így megnevezni – mint azt ünnepi szónokaink teszik. Hosszú az út máig, mint annak a szimbolikának, amit az ünnepi arató-koszorún látunk, amit a hajdúnánási asszonyok kötöttek az ország kenyere mellé, s szenteltek meg a Szent István bazilikában, s vittek végig a Szent Jobb körmeneten: Budapesten, 2022-ben augusztus 20-án.

Maguk is elmondták: a búzából font kör-alap a teljesség, az évkör végtelenül ismétlődő visszatérésének szimbóluma, amit a magyar koronára is emlékeztető kereszt-pántok négyessége úgy tagol, mint a négy évszak az évet. A 12 spirális csüngő ezen: a 12 hónap osztását adja ebben az összefüggésrendszerben. De tudjuk azt is, hogy a búza, amiből fonták: az élet jele – népünk így is nevezte régen, mert életünk, élelmünk alapja. Így lehet augusztus 20-a az új kenyér szakrális ünnepe is! Búzából készült tehát az ország számára – ajándékba a „néptől” – az a magyar korona-alakú ünnepi koszorú, ami megkoronázza állami ünnepünket. S hogy ezt (megszentelve) végighordozzák Budapest utcáin, reméljük: jelképes!

A magunk részéről elmondhatjuk, hogy megérett a mag, amit 40 éve elvetettünk, s tőlünk függetlenül is: kalászt hozott...

Arra gondolok, hogy éppen 40 éve, 1982-ben született meg Hajdúnánáson az a nyári népművészeti tábor, ahol újra felelevenítettük (a helyiek segítségével) a régi arató-ünnepeket: a kézi kaszálás, marokkötés bemutatásával, hagyományos aratókoszorú-kötéssel. Hajdúnánáson ugyanis ekkorra már a híres szalmakalap-készítés is kihalt, ami megmaradt a szocializmusban a szalma-feldolgozás emlékéből – viszont az asszonyok még emlékeztek, s maguknak, a gyerekeiknek készítettek is szalma játékokat, s „díszeket.” Ezeket az elemeket egybe-kötve elevenedett meg aztán az arató-koszorú ünnepi formája, amivel annak idején a gazdákat ajándékozták meg az aratók, az aratást befejező ünnepségen. Hagyományos formája szakrálissá is emelte így az ünnepet – amit az idén kiterjesztünk az egész Országra!

A mai koszorú talán nem készülhetett volna el e táborok szellemi eredményei nélkül, amit természetesen a már-már elfeledett hagyományok alapján elevenítettünk fel – az akkori szocializmus emlékezetet eltörlő évtizedei ellenére. Az út tehát hosszú, míg egy nép újra magára talál – szimbólumaiban is. A kiüresedett formák öröklődtek ugyan, de azt ismét tartalommal megtölteni, megérteni, újra élni – nem egyszerű dolog.

Hajdúnánáson tehát a következők előzményekből indult újra a gondolkodás:

Egy tábor születése, 1980.

Makoldi Sándor festőművésznek 1979-ben, az elsők között rendezett Patai István kiállítást - a debreceni (1972.) betiltása után - a közeli Hajdúnánáson. (Gyermek korukban Debrecenben egy utcában laktak, együtt jártak iskolába.) Patai Komádi után került a nánási Művelődési Központba igazgatónak, majd művészeti vezető lett, s ő kezdeményezte ott a kisgaléria megnyitását is.

Makoldi Sándor kiállítása Hajdúnánáson, 1979.

Makoldi Sándor ekkor már a Debreceni Tanítóképző Főiskola művészeti tanszékén tanított, de feleségével beiratkozott a Kossuth János Tudományegyetem néprajz szakára, és (másod-diplomaként) el is végezték 1984-ben. Előtte - Pataival is – kijártak az egyetemen létrehozott Művészeti Szabadegyetemre, ahol 1975-76-tól Pap Gábor művészettörténész előadásait hallgatták, amely új világot nyitott meg előttük. (A debreceni Kossuth Egyetemen 3 éves Képzőművészeti-esztétikai Szabadegyetem indult az Egyetem Galéria keretében, ahol Pap Gábor elméletet tanított, és a Makoldi házaspár ezt el is végezte. Tilless Béla, a Galéria vezetője olyan kísérő kiállításokat szervezett már ekkor, ahol a kortárs képzőművészet legjaya képviseltette magát: Bálint Endre, Gerzson Pál, Anna Margit, Szántó Piroska, Segesdi György, Deim Pál, Shaár Erzsébet... Pap Gábor azonban – aki ekkor a TV Galériájának is munkatársa volt D.Fehér Zsuzsa mellett – nem csak a modern művészetet, hanem a hagyományokat is tisztelte, értékelte. Mikor a Művészet c. folyóirat szerkesztője lett, már a hagyományos kultúrértékeknek is helyt adott, s 1977-ben Debrecenben is kiadták a legfontosabb elméleti cikkeket – a szabadegyetem részére.¹ Az első füzetben szerepelt Kabay Litett – még Valkai Erzsébet álnéven – mellett Palkó István cikke is a Júlia szép leány balladáról.)

¹ Múlt-jelen-jövő I-II. (Művészet és világkép) Debrecen, 1977.

Makoldi Sándor festőművész már (főiskolás kora óta) foglalkozott néprajzzal is, majd tanította is a Tanítóképzőben, és először a Palócföldben, Művészetben publikálta témáit.² Így jött az ötlete Patainak, hogy legyen Hajdúnánáson, a „Hortobágy mellyékén” egy nyári néprajzi-művészeti tábor. A régi hagyományú, tipikus hajdú város alkalmas is volt erre.

„1980-ban talákoztam több hasonszőrű baráttal, ismerőssel, s megalapítottam Hajdúnánáson a Népművészeti Alkotótábort, az országban első ilyen, ahol komplex módon több népművészeti ágazat, az elmélet és a gyakorlat is jelen volt. És működött egy fotodokumentációs csapat is, melynek feladata a város népi építészetének, esetleg tárgyainak dokumentálása volt. Makoldi fürdött ebben a kifogyhatatlan világban...”³

„Makoldi Sándor és Patai István kettőse nagyon szorosan kapcsolódott össze a Népművészeti Alkotótábor létrehozásában és évekig való éltetésében. Patainak ez elévülhetetlen érdeme és minden résztvevő által csak megbecsülés és köszönet illeti érte. Az akkori műhelyből előbb ifjú népművészek, mára a népművészet elismert mesterei kerültek ki. A fotodokumentációs anyag páratlan volt, hiszen módszeresen regisztrálta a hajdúvárosok egyik gyöngyszemének, Nánásnak az akkor még nagyobb kiterjedésben meglévő népi építészetét. Sajnos megtapasztalhattuk, hogy a legtöbb házat – azóta lebontották... Makoldi Sándor és felesége Gizó 1979-84 között végezte a néprajz szakot Debrecenben, 1980-tól már néprajzosként vettek részt a tábor munkájában. A hajdúnánási tapasztalatok alapján fordultak a pásztorművészet, illetve a Hortobágy néprajza felé.”⁴

Horváth István és Makoldi Sándor karikás ostorral, Hajdúnánás (fotó: Szabó Antónia)

Makoldi Sándor: „Júlia szépleány” ballada Hajdúnánáson

Az alföldi városban, 40 éve Hajdúnánáson a Művelődési Ház programjának keretében 1982-től nyári népművészeti tábort hozott létre, a helyi kézműves hagyomány ápolására Patai István. Barátai: fotósok, festők, néprajzosok vezették a helyi szövő-, bőrös-, kovács-, gyékényes-, szalmafonó csoportok művészeti tevékenységét, amihez az ország más részeiből is csatlakoztak lelkes kézművesek. A Debreceni Fotóklub fotósai pedig egy-egy néprajzos

² Az Igazság és a Hamisság utazása (meseelemzés). Palócföld, 1979/3. 22-23.

Meseillusztrációk – ahogyan a gyermek csinálja. Művészet, 1978/9. 26-29.

³ Patai István: Ki volt Makoldi? in.: In Memoriam Makoldi Sándor, Dobogó különszám, 2017. 44-45.

⁴ Szabó Antónia (fotós résztvevő) visszaemlékezése, u.ott

vezetésével járták közben a mezővárost, és dokumentálták a még fellelhető néprajzi értékeket – amik a műhelyekben is hasznosultak. A városnak pedig olyan archívumot hozott volna létre, ha folytatódik – ami mára pótolhatatlan dokumentum-anyag lett volna.

Idős pásztoroktól, szövő-, és gyékényes asszonyoktól tanultak a fiatalabbak, akik gyermekeiket is elhozhatták a nyári szünetben. Jó időben – aki tehetett – kiült az udvarra bőrös bakjával, szalmafonásával, vagy gombolyítani a szövéshez. A gyerekek csutkababát készíthettek maguknak, közben mesét hallgattak, kipróbálhatták az elkészült karikás-ostort, nézhették a füstös kovácsok műhelyét – akik a régi hajdú fegyverkovácsok nyomdokába léptek itt. Este a témákhoz kapcsolódó néprajzi előadások, beszélgetések alakultak ki. A jó munkák azután kiállításra kerültek a végén.

1984-ben a nagymama korú Vitéz néni, aki a helyi szalmafonás nagy ismerője volt, e mesélések hatására a „Júlia szépleány” balladát öntötte alakba – izgatott gyerekektől és tanakodó felnőttektől körülvéve. (Vitéz Istvánné szalma-, és gyékényfonó, a népművészet mestere, a tábor helyi alapító tagja és a szalmafonó műhely vezetője volt, akinek csutkababái és népi játékaival messze földön ismertek voltak.)

A „Júlia szépleány” szövege elterjedt régi stílusú balladánk. Közismert, mégis mindmáig találgatjuk, hogy miről szól. Egyik elemzője, Palkó István is rámutatott: „a legősibb népköltési szövegekkel úgy vagyunk, hogy az egyes szavait hiába értjük, ismerjük, a szöveg egészének értelmét mégsem tudjuk megérteni”⁵ – bizonyos ismeretek nélkül. „A népművészet nem világpótlék, hanem világmodell” – mondja, amivel egyetértünk. Azaz a szavak, a képek, a cselekmény nem a valóságot utánozza, hanem azt jelekké sűríti. A szöveg képi megjelenítése, más műfajba való átültetése e fogalmi jelek értelmezésének, összevetésének útján lehetséges. Ezt tettük a nánási táborban.

Az elkészült mű – megmaradt archív fotója

⁵ Palkó István: Népköltési hagyatékunk képvilágáról. Művészet, 1976/6. 34-36.

Júlia szépleány⁶ (Korond, Udvarhelyszék)

*Júlia szépleány egykoron kimöne
Búzavirág szödni, a búzamezőbe,
Búzavirág szödni, koszorúba kötni,
Koszorúba kötni, magát ott mulatni.*

*Föl is föltekinte a magoss egekbe,
Egy szép gyalogösvény hát ott jődögél le.
Azon ereszködék fodor fejér bárány,
A Napot s Holdat szarva között hozván,
Vitéz Istvánné szalmából font alkotása
A fényös csillagot a homlokán hozta.
Két szép arany pereg, aj a két szarvába,
Aj, a két ódalán két szép égő gyertya.
Mennyi szőre-szála, annyi csillag rajta.*

*Szóval mondja neköm fodor fejér bárány:
-Meg ne ijedj tőlem, Júlia szép leány!
Mert most esött héjja szüzek seröginék,
Ha eljönnél velem, én oda vinnélek,*

*A mennyei karba, a szönt szüzek közi,
Hogy bételnék veled azok kegyös rendi.
A mennyei kócsot adnám a kezedbe.*

*Első kakasszókor jönék nézésödre,
Másod kakasszókor tégöd megkérnélek,
Harmad kakasszókor tégöd elvinnélek.*

A tanakodásra már az is alkalmat adott, hogy hogyan értelmezzük a szöveget, de az még jobban, hogy hogyan kellene megjeleníteni. Hiszen világos, hogy ez a ballada első része, mely tartalmilag 3 részre tagolódik. 1. Júlia és a bárány beszéde, 2. Júlia és az anyja párbeszéde, 3. Júlia hiánya – az anyja siratója. Az igeidők a „cselekmény” folyamatának jelzésére változnak. A cselekmény jelképes:

1. Júlia – aki szép leány – önként kimegy a búzamezőre, koszorút kötni. A szép, aratás előtti természeti kép önmagáért beszélne, ha nem tenné hozzá a mesélő, hogy: egykoron. Ezzel a beszúrással az egész cselekmény időtlenséget kap, Júlia pedig egy típusá, a szép szűz típusává válik. Már nem csak azt látjuk, hogy júliusban sétál a mezőn valaki, s búzakoszorút köt – mint mi, itt a táborban, - hanem a típus **meny**asszonnyá válik, aki jelképesen a **meny**asszonyi koszorúját köti – hiszen a népi szokás szerint nemsokára meg is kéri az égi (**meny**ből jött) bárány, hogy elvigye. Az éggel teremt kapcsolatot a fodor-fehér bárányfelhőkből való lényvel egy szűz. Azért csodálatos a bárány, mert a Napot, Holdat, csillagokat hordja magán. Isten báránya is, hiszen égi – de nem Jézusi (Agnus Dei) értelemben, mint azt Solymossy Sándor, vagy Ortutay felveti. A bárány mégsem hagy kétséget a felől, hogy égi jelenség, égi küldött – mint a regösök csodaszarvasa (ahogy Sebestyén Gyula látja) - így az egész esemény természetes módon kozmikus, mögöttes tartalmat kap.

⁶ Ortutay Gyula-Kríza Ildikó: A nagy hegyi tolvaj. Budapest, 1971. 43-44.
Ortutay Gyula-Kríza Ildikó: Magyar népballadák. Budapest, 1976. 57.

Az kétségtelen volt, hogy a szokásos módon szalmakoszorút kell fonnunk – de már kezdett derengeni mindenkiben, hogy nem egészen egyszerű lesz. Palkó István nyomán már tudtuk, hogy Júlia valószínűleg azonossá válik az Aratószűz (Virgo) csillagképpel, az égi kos pedig a Kos csillagképpel a Zodiákusban = ami maga az égi koszorú. Mindez közeli rokonságot mutat (nem csak a látomásos balladák típusával), hanem az eredetmondánk, s a regösénekeink „csodafiú szarvasával” – amivel téli csillagállást és (újévi) szokást jelenítenek meg.⁷

A keresztény kultúra - a magyarságnál is kimutathatóan – az előző hitvilágunkat beépítette a szokásainkkal együtt, de egyetemesen is Jézus: az Isten báránya – a Kosból a Bak világhónapba tartó precesszióban a Halak idején, a Vízöntő határán. A bárány képét glóriával ábrázolják, hiszen Jézus Nap típusú természetistenként viselkedik. (És minden évben, Húsvétkor a természettel együtt is újjászületik, ill. feltámad – a Kos jegyében.) Születését pedig a 325-ös niceai zsinat december 24-re tette, amikor az év legsötétebb időszaka után az É-i féltekén a fény (a Nap) újjászületik, s ettől kezdve erősödik. De az sem véletlen, hogy Karácsonykor örökzöld fenyőfát állítunk, s ennek az „égig érő fának” a tetejére csillagot teszünk, gyertyafényt gyújtunk rajta – mint a csodafiú szarvas agancsain: ahol „gyújtatlan gyulladnak, oltatlan alusznak” az égi csillagok. A báránynak is „mennyi szőre-szála, annyi csillag rajta”. E balladában tehát népi kultúránk találkozik mélyebb jelentésrétegekben a természet törvényeivel – mi is indulhatunk ezen a nyomon.

-Júlia maga köti aransárga (fény) szálakból a koszorúját, sorsát az égen ugyanúgy fenn, mint lenn, a búzamezőn. A koszorú a menyasszony éke is lehetne – a mondás szerint „a menyasszony a Nap alatt van”. A Nap pedig az égen a Zodiákus övén, csillagkoszorúján jár végig az éves útján, 12 csillagképen.

- Az égiek (a *fodor fehér bárány*) szerint itt „*esett hja szűzek seregének*” - a 12 csillagkép egyik, Virgo=Szűz tagját kell betöltsé Júlia szűz leány. (Hiszen a menyasszonynak szűznek kellett lennie.)

- A búza (*búzavirág*) koszorú tehát fenn 12 küllős Nap-kereket képez Vitéz néninél is, melyet – mint az ég búrája – kereszt alakban két pánt koronáz, ráborul boltozatot képezve: mint a magyar Szent Koronán.

- A koszorú körén kap helyet a 12 szűz alakja, mint a 12 csillagkép megfelelője a Zodiákus övén.

- A fenti koszorút az alsó világgal egy égi lajtorja köti össze, mint „*szép gyalog ösvény*” s „*azon ereszkedik fodor fejr bárány*”.

- „*A fényes csillagot a homlokán hozta*”- az égi követ, (közvetítő,) le a Földre – hogy megkérje (mint vőfély), s innen vigye fel a leányt „*a mennyei karba*”. Emelje szentségre „*szönt szűzek közi*.”

A Föld felé nyitott félgömböt, az így 3x4 részre osztott: 4 világtáj irányába tájolt egységet (koszorút), az időben is 4 részre osztott (évszakokat) szimbolizáló egységes (évkör) szerint azért készítettük ilyen korona alakra, mert a mai napig élő népszokás, hogy az aratási búzakoszorúkat is ilyen alakra kötik, és a református templomok úrasztala fölé akasztják. A búzának (amit a nép „életnek”

⁷ Sebestyén Gyula: Regösök. Budapest, 1902.

nevez) megadta a tiszteletet, jelezve a szakralitását. (A régi, kerek kenyeret is úgy szegték meg, hogy keresztet rajzoltak rá a késsel előbb.)

A fentről ereszkedő létrán, mint függőleges tengelyen (világtengelyen) fel-, és le-járnak a szereplők a két világ között kapcsolatot teremtve. Ahogyan az égigérő fán emelkedik, jut fel más dimenzióba a mesék kiválasztott hőse, vagy létrán a táltos – révülésében. (A hasonló „Márton szép Ilona” balladában az „édes almafa” e tengely.⁸) Az égi küldött, közvetítő pedig – ezek szerint – lehet, hogy maga a segítő állat maszkját viselő táltos pap, az égi titkokat tudó, a beavatást végző személy – hiszen emberi nyelven szólal meg. Ő végzi el az áldozatot is.

De mint fenn, úgy a földön is: a földi koszorú is kör-egész, de nincs „koronája”. Mert a menyasszony, megkoszorúzva, ha megkéri a kezét, s férjhez megy, elveszti szüzességét, ártatlanságát – de emberi mivolta (termékenysége) így teljesezhet be. Júliát is megkéri (elhívja), elviszi az égi követ, de ezzel megszűnik földi léte. Illetve átértelmezve a felső régióban folytatódik – ahogy kapcsolatot teremt az éggel: „Föl is föltekinte a magoss egekbe, egy szép gyalogösvény hát ott jődögél le.” Ez az ő útja - áldozata. (Leány halottat ma is gyakran öltöztetnek menyasszonynak, hogy beteljen élete értelme.) Krisztussal (mint nap-istennel) való eljegyzését tárgyalja Szőcs István is.⁹

A népmeséinkben az égbe vezető út az égigérő fa, s az abba vert fokok (mint hágcsó, létra) is a magyar táltoshittel van kapcsolatban¹⁰. Itt érzékeljük a fodor fehér bárány mozgását, éjjel-nappal tartó folyamatban: hiszen a Nappal, Holddal, csillagokkal „jődögél”. A fényes csillagot a homlokán viseli – mint a meséink kiválasztott, táltos-lova. „Mennyi szőre-szála, annyi csillag rajta” – ki sem látszik, azaz csak a csillagok látszanak. Szarvain még „két szép arany perec” – mint regös énekeinkben, vagy a hejgetők szövegeiben. De a pékek címerében is – igaz nem arany, hanem búza - de kör a zsemle (mint Nap) és a kifli a Hold. A perec – címertartó oroszlánok között – talán az égitestek (bolygók, Hold) látszólagos hurkos pályáját idézi.¹¹ Mint a kifli is - átlényegül.

Hajdani tokaji pékség megmaradt címere

Tokaj, 2020.

A néphittől nem idegen az ilyen átlényegülés – sok „alakoskodóban”. Az alakoskodás megnevezés az alakváltást jelöli a néprajzban, amikor a szereplő felöltheti égi állatának (zodiákusi) csillag-képi attribútumait – s így bír majd szava varázserővel. A regös énekeinkben említett csodafiú szarvas mellett más újév-köszöntő szokásunkban, a betlehemesek subás-bundás (Öreg = régi) előadói mellett is szerepelnek e mitikus állatokra utaló nyomok a „Kecskés” (Bak) pl. Hajdúdorogon, vagy a

⁸ Kallós Zoltán: Balladák könyve. Kriterion, Bukarest, 1975. 145.

⁹ Szőcs István: Selyemsárhajó. Kriterion, Bukarest, 1979.

¹⁰ Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958.

¹¹ Verebélyi Kincső: Címeres állatok. Múzsák, 1985/ 2. 3-5.

Adorján Imre: A Hold és sárkány. Művészet, 1985/8. 24-29.

„bika” (Bika = életerő, bőség) Szamosújvárról.¹² „Valószínű, hogy a Szamos és a Nyárad mentén és Alsó-Fehér megyében élő, tisztán magyarok által szereplő, de már ének nélküli „turka” (bika) a fönti szarvasnak a mása. Épebb, a szöveggel együtt élő alakját az oláhság őrzi: a turka álarcán (szarván) az egykori gyertyákat a szarvak közé illesztett tükör pótolja, mely széles műveltségi körben nem egyéb az égi Nap földi másánál.”¹³

Az említett szamosújvári szokásban is a tehén (Bika) szarvai között koszorú van, míg az oldalára pont közepű kört (Nap-jel) festettek. A fából készült (turka) változatát kísérő szövegben a „nagy rőtt ökör” testét minden földi jóval (bőség) aggatják tele: „Szarva tele sült pereccel”.¹⁴ A dunántúli regösénekek „régí törvény, nagy rőtt ökör” szövege, és az „aj,” vagy „hely regö, **rejttem**” felkiáltásuk táltos-mondanivalója rejlik az ilyen csodálatos (égi) állatok (Állatöv) mögött.¹⁵

A kereszténységben már **rejtett** tudást az ősi magaskultúrákból: Mezopotámiából, Egyiptomból, Krétáról, Anatóliából leplezetlen formájában ismerjük. Közismertek azon ábrázolások, mikor az égi bika szarvai között égitestek tűnnek fel, illetve azok jelét hordja (a Bika világhónap idején!). Balladáink, regös-énekeink ilyen képei hasonló értelműek, s jelentőségük is ehhez mért! Nem egyedi látomások, hanem kultúránk egyetemes részei, érett jelképei. Nem a valóság „lehetetlen” ábrázolásai, nem természeti képek, hanem a természet törvényeinek szemléletes leírásai!

Makoldi Sándor tanítványai a hajdúdorogi „kecskés” játékban (Tanítóképző Főiskola, Debrecen)

2. Hajnalban változik a kép, mint az ég. Hajnal kakasszóra tűnik a csillagok fénye is. Ha a csillagtérképet nézzük, láthatjuk, hogy a Szűz múlásával (a Halakkal alkotott halál tengelyre merőlegesen) erősödik a Kos-Mérleg (élet tengely), a Zodiákus fő irányai, körbe írt keresztje mentén. A Kos (bárány) veszi át a cselekmény vezetését – bár Júlia még megismétli (nyomatéku) az anyjának amit látott az égen. Az anyja nem avatkozik bele – nem is tud, mert ez égi, „régí törvény”.

¹² A magyarság néprajza II. Budapest, é.n. 55. foto

¹³ Viski Károly: A hagyomány tárgyai. in: A magyarság néprajza II. Budapest, é.n. 405.

¹⁴ Kríza János: Vadrózsák. Ószékely regesek dala. Bukarest, 1975. 143.

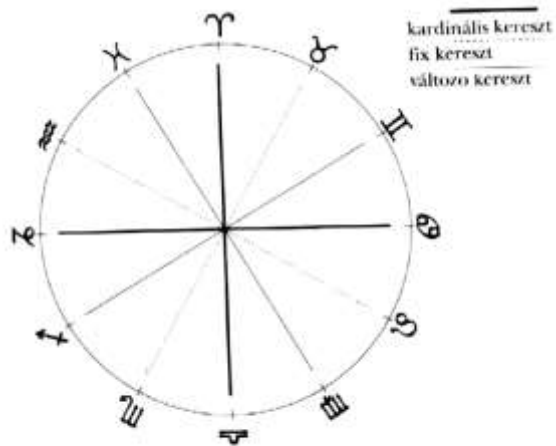
¹⁵ A magyar népzene tára II. Dozmati regösének. szerk: Bartók-Kodály, Budapest, 1953. 963.

„ Az anyjához fordul Júlia szépleány.
 Szóval mondja neki: Anyám, édesanyám!
 Én is csak kimönék buzavirág-szödni,
 Buzavirág-szödni, koszorúba kötni.
 Koszorúba kötni, magamat mulatni.

Föl is föltekinték a magoss egekbe,
 Egy szép gyalog-ösvény hát ott jődögél le.
 Azon ereszködék fodor feje bárány,
 A Napot és Hódat szarva között hozván
 A fényes csillagot a homlokán hozta.

Két szép arany perec, aj, a két szarvába,
 Aj, a két oldalán két szép égő gyertya,
 Mennyi szőre-szála, annyi csillag rajta.
 Szóval mondja neköm fodor feje bárány:
 Meg ne ijedj tőlem, Júlia szép leány!

Mert most esött héjja szüzek seröginek,
 Ha elmönnék velle, hogy oda vinnének
 A mennyei karba, a szönt szüzek közi,
 Hogy bételnék velem azok kegyös rendi.

A három „kereszt” az évkörben

A mennyei kócsot a kezembe adja,
 Első kakasszókor jönnek látásomra,
 Másod kakasszókor ingömet megkérnek,
 Harmad kakasszókor ingömet elvisznek.

Sirass, anyám, sirass, éltömbe hadd halljam,
 Hadd halljam éltömbe, hogy siratsz hótomban!”

A ballada szövegtagozódásában ez a középső rész olyan ismétlés, amikor Júlia az anyjához fordul, s maga meséli el a látomását. Az ismétlések (a 3 kakasszóval is) a mágikus cselekmények részei, hogy megerősítsék a hatást. Júliát hajnalban viszik el, tehát a Napnak szánták áldozatul. Mert a hajnali kakasszó már a felkelő Napot köszönti, mikor az „árnyak” (és a halott lelkek, kísértő szellem-alakok – és a csillagok is) már el kell tűnjenek az élők körül. Itt, a Kos-Mérleg tengelyben nem csoda, ha „mérlegeli” Júlia a helyzetet, az anyjához fordulva. A választ a visszafordíthatatlan idő hozza: mert a halál (a Szűz-Halak tengelyben) magától bekövetkezik.

3. A siratás:

*„Leányom, leányom! Virágos kertömben
Első raj méhömnek gyöngye lépecskéje,
Gyöngye lépecskének sárguló viasza,
Sárgó viaszának földön futó füstje,
Földön futó füstje, s mennybe ható lángja!*

*A mennyei harang húzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyitatlan megnyílek.
Jaj! Az én lányom oda bévezeték!”*

A befejező rész az anya siratása. A virágoskertjének említése a leszakított virág áldozat-szerepét idézi. De, mint a virágénekek is – többértelmű, képes beszéd. Az esküvői szokások, és népdalaink analógiája: pl. *Édesanyám rózsafája, én vagyok a legszebb ága* – mégis megkönnyíti értését. Az élet szépsége, mint *virágoskert*, annak *első raj méhe* = elsőszülöttje: Júlia, a szépleány. (Az egy fogalommá vált szépleány, ahogy mondjuk.)

A *méh* említése a születésnél az anyaméhet, *méh-lepényt* is hordja magában. De a kert *„lefölöző” méhraj-lép-viasz* képsorokban a leány születése mellett a halál viasz-gyertyájának *sárguló* áldozata is benne van, s az elfogyó, áldozati gyertya *földön futó füstje* fojtogat. *A mennybe ható lángja*, a lélek feljutása a „helyére”- talán vigaszt ad a siratónak, mint a kikérésnél az elváláskor: a lakodalomban. S létük értelmét is megadja, az egyetemes, földi-égi rendben.

Az elválás, a halál, mint az élet törvénye, a kozmosz törvényei közé kerül. Itt már az egyéni érzéseink, érdekeink, kívánságaink nem jöhetnek számításba, a törvények rajtunk kívül álló okokból működnek: *„A mennyei harang húzatlan szólalék, a mennyei ajtó nyitatlan megnyílek.”* Mint párjában, a regösénekekben: a csillagok *„gyújtatlan gyulladnak, oltatlan alusznak”*.

A balladák szomorúak, de tanulságosak. A Júlia szépleány sincs egyedül – égi látomásában (de még szöveg-fordulataiban is megegyezik a regösök dalaival, amelyek az égi törvények szerint működő világot megidézve, viszont a párosító szövegekbe csapnak át. Így azokat nem is nevezzük balladának – s épp ellentettjét adják a nyár közepi (Arató-Szűz, vagy Sarlós Boldogasszony ünnepe: július 2.) és a téli (újévi, régen: Halak?) regölés csillagállásának. A Nap járásának éves csúcspontja: az Oroszlán mellett a Szűz és a Rák hava, a menyasszonyság-anyaság ellenére a halált foglalja magában (a Júlia szépleány balladában), míg az évkör (Nap-kerék) ellenpólusán: a tél fagyában a Baktól a Halak/halál idejében a születés ígérete megjelenik Karácsonykor, erősödik újév idején a párosító regölésben, az égi tengelyben.

Míg fontuk, megtanultuk a ballada szövegét – és fejtegettük értelmét. Vitéz néni fenti szalmafonását kiállítottuk a tábor záró kiállításán, és előadtuk a balladát – hogy mások is gondolkozzanak értelmén. Szóképeiből és szalmafonat leképezéséből felejthetetlenül közel került hozzánk saját kultúránk e gyöngyszeme, s az, hogy az égi törvényekre figyeltek őseink, s beépítették életükbe.

Utóirat:

Később publikált elemzésben Kabay Lizett¹⁶ a ballada-változatok alapján (a viaszos tűz mellett a hamu említése kapcsán) valós emberáldozat emlékét véli megjeleníteni. (Mezőpaniti, külsőrekecsenyi változat, Barcsay ballada marosszéki változata,¹⁷ Merinka,¹⁸ Dermenka¹⁹ balladája.) Ahol „a szűz testi mivolta a füstben oszlik el, lelke a lánggal száll a magasba”- mondja Kabay a mezőpanyiti változat alapján: „Gyenge lépecskémnek szelindek gyertyája, szelindek gyertyának égbeható lángja, földre hulló hamva.” Bár igaz, hogy az égő gyertyának nincs hamva, de nem is hatol égbe a lángja, csak a füstje – ha naturálisan értjük a szavakat, amit a ballada (tragédia) műfaja még meg is engedne. A füst-áldozat azonban ősidők óta szokásban volt – a szkítáktól már tudjuk idézni, a keresztény szertartások tömjénfüstjéig. Keleten – szerintem – ez az 5. elem: az Éter („égig érő” Élőfa funkciójú) képjel megjelenítője - ami a nomádoknál a tűzzel való megtisztítás szertartásához tartozott.²⁰

Az ide idézett Barcsay, stb. balladákban ugyanis az elégetés büntetés, amit a megcsalt férj, írigy anyós, vagy a rabló (primitív) bátyt hajt végre – a bűnös nő. Júliának viszont nem tudunk a bűnéről – hacsak nem az, hogy szép, és magát múlatni ment ki a mezőre. A szépsége minden jelzőben hangsúlyozódik (azért is írtuk egybe a szépleány szót!), de leány, és így szűz! Vagy épp ezt vesztette el a búzamezőn, míg magát múlatta s koszorút kötött (tehát férjhez akart menni). Ha igen, ha nem – ez rejtett marad, mint a fodor fehér bárány táltosi léte, aki (megbocsátva?) őt mégis megkéri az égi „szent szűzek” seregébe, ahová önként megy, nem büntetésből. Felmagasztosul halálában – s az anyja siratja (nem megöli). Talán odaígérte, áldozatul? – hiszen a kulcs már a kezébe adatott, hamarabb...

Ez lehetséges – mert a „mennyei ajtó nyílatlan megnyílik”, „a mennyei harang húzatlan szólalék” ebben a szertartásban. Csakhogy a pap: a fodor fehér bárány kozmikus atributumait magára öltő táltos – mint a dozmati regösénekekben is a beszélő szarvas sem bűnökről beszél, hanem a Nap-

¹⁶ Kabay Lizett: Júlia szép leány balladája

¹⁷ Vargyas Lajos. A magyar népballada és Európa. Budapest, 1976. 9.

¹⁸ Kallós Zoltán: Balladák könyve. Kriteiron, Bukarest, 1970. 156.

¹⁹ Bari Károly: Az erdő anyja. Budapest, 1990. 440.

²⁰ Makoldi Sándorné: Kis vajákos könyv. Istenfa. Debrecen, 2013. 41-97.

Hold, csillagok állásáról – ez ügyben. Ha e fontos közös pontot nézzük (mostmár a ballada műfajtól elszakadva) a regösök párosító, a hejgetők²¹ bősége (búza élete) üzenete is fontossá válik.

A csángóknál (Szabófalván) gyűjtött szövegben is az élet-halál dilemmáját vetik fel a hejgetők: égő gyertyáknál(!) szent angyalok, kik a mennyből jönnek-mennybe mennek, lelkeket a mennybe visznek: „*Keljetek fel bojérek! Gyújtsátok meg a gyertyákat! Nyisszátok ki ez ajtókat!*

Vesszétek meg e padakat, adj istennek szent angyala!

Memből jöttünk, membe menünk, lelkeket a membe viszünk...”²²

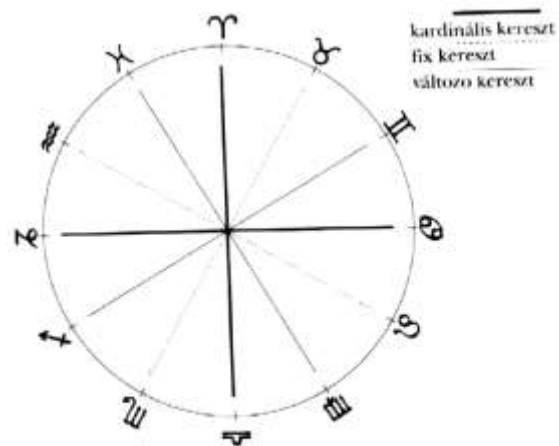
Az angyal nem, csodafiú szarvas sem „vadlövő vad” – a bárány is égi követ. (Immár keresztény köntösbe rejtetten: a Kos csillagképet képviseli állat alakban.) Mint ahogy Kabay Lizett is kifejti, hogy a táltosok lelkét megszállja a totemállat lelke, a szkíta állatküzdelmi jelenetekben is szent nászban egyesülnek égi és földi erők. Eredetmítoszaink is ezzel vannak kapcsolatban – a honfoglalás is terület-megszállás, de a vezetőik, szarvas-állat, turul madár-lélek követésével, üldözésével – a mitikus vadászatban. Ahol nem ölnek, hanem bemérik és megcélazzák az elérendő célt – ami az új területet benépesítő nász, a termékenység – égi erővel.

Az égben pedig a termékenységet Júlia úgy képviselheti, mint Szűz, ha a tengelyben álló Halak jegyében betölti sorsát: s meghal. Már Palkó István 1976-77-ben úgy vélte, hogy „Júlia szép leány egykoron (az idők végtelenjében) kiment a búzamezőre, a végtelen világűrbe, hogy ott koszorút kössön, vagyis bezárja az Állatöv, a Zodiákus 12-es körét, koszorúját – ezzel mulassa ott magát, azaz működjék.”²³ A Zodiákus működésképe gondoltunk mi is, de csak a felső, égi (végtelen) koszorú esetében: ahol Júlia a szűz a Zodiákusban a Halak-Szűz tengelyben (halálában) sorsa átfordul ítélet helyzetben a Mérleg-Kos tengelybe – az égi Kos (a fodor fehér bárány) hatására. Sorsa így a Nap útján (a Nap-kerékben) betelt, mert ez a kardinális kereszt (az évkörben fő tengelyeket, időpontokat: nyári-téli napfordulókat, tavaszi-őszi napéjegyenlőséget kitűző kereszt) egyben a Rák-Bak jegyére is rámutat. A Rák pedig a Nap-pálya csúcspontján az anyaságot, az önzetlen áldozat meghozatalát jelöli – tehát a termékenység ideje. Az égi mezőkön talán Szűz Mária anyasága kapcsán. De innen is indul az Arató-Szűz Júliánk földi „balladája” (innen nézve tragikus a halála) – a nyári napforduló idején, a földi búzamezőkről.

Azonban Karácsonykor, a Nyilas havából a Bakba lépve, télen is regölnék, s ott a csodaszarvas (a Nyilas holdháza) vezeti a születéshez (Jézus, a Nap a Bak 0-án újul meg). Ezért nem maradhat el ott sem a földi, termékenységi „összeregölés” – az új évre. „*Itten vagyon egy leány, kinek neve...*

emitt vagyon egy legény, kinek neve...

Csöndörödjék, pöndörödjék, mint a róka farka likba, de még annál is jobban, mint a cica farka...”²⁴

A három „kereszt” az évkörben

²¹ Pozsony Ferenc: Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál. in: Néprajzi Látóhatár, III. évf. 1-2. szerk.: Viga Gyula, Debrecen, 1994. 151-166.

²² Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. Ethn. XVIII. (1907.) 287-294.

²³ Palkó István: Népköltési hagyatékunk képviselőjéről. Múlt, jelen, jövő I. Debrecen, 1977.

²⁴ Jeles napok. in: Magyar népzene tára II. szerk.: Bartók-Kodály Budapest, 1953. 786. Kávás, (Zala m.) 1935.

Mikor játszadozik a róka, vagy a cica farka? Már nagyobb, precessziós idő-léptékben: ha a Zodiákusban, a precessziót értékeljük: a cica (macska) a Szűz jelképe, a róka pedig az előző, Oroszlán holdháza, miután ebben az irányban a Rákhoz jutunk el. (Tehát az anyasághoz, miután a „farkak” csöndörödnek, pöndörödnek – a párosítóban.) Más szövegben az összerögzöltek:

*„A jó Isten meg ne mentse, kebelébe beleejtse...” – tehát véglegesítse!
„bele sindir-söndörgesse, mint a róka farkát likba,
még annál is jobban, ki-be huzogassa, ki-be nyomogassa.”²⁵*

Zala megyétől Udvarhely megyéig így él a párosító szövegekben.

„Porka havak esedeznek, de hó reme-róma,

Nyulak, rókák játszadoznak, de hó reme-róma...”²⁶ A nyúl (mint a macska is) a Szűz jelképe az asztrál-mitológiában, a róka pedig az Oroszlán holdházát képezi, melyben a Nap, mint teremtő erő van erőben és otthon is – a nyári Napfordulón, a Rák előtt. Míg a regösök, vagy Moldvában a hejgetők²⁷ a téli napfordulón, a Bakban éneklük a Rákról (amit Keleten az ökör képvisel): *„Régi törvény, nagy rőtt ökör”* – de *„azt is megengedte az a nagy Úristen!”* A Szűz az Oroszlánon (mint csúcsponton) átpördülve termékenyülhet meg a precesszióban, s jöhet el a Rák, az anyaság ideje. De ha e „nagy” (évezredes) kozmikus törvényt a mi kis (éves) Zodiákusunkra fordítjuk le, akkor az ellenkező irányban haladó időegységek a termékenység ünnepén, a lakodalmi csigacsinálás idején is ezeket a tengelyeket adják – és a tézta jellemzőjeként a sodrás-pöndörítés műveletét is magyarázzák. A rituális csigacsinálás értelmét, módját és eszközeit vizsgálva²⁸:

„Megtartotta a magyar nép a lakodalmi szokások között a csigacsinálás szertartásában - az oltár, templom alakú csigacsináló táblákkal, amik egy része bálványt (idolt), mint nőt idézi (akinek a lakodalma lesz) – a régi törvényt. A segítő, ismerős nők ekkor, eme eszközökkel átfordították (pöndörték) nem csak a (Szűz) rovátkolt téztát, de analógiásan a kozmosz rendjébe a menyasszony sorsát is. A Nap járása mentén, a Zodiákus övében: a változó Halak-Szűz (halál) tengelyt a fő, (napéjegyenlőségi) egyensúlyi, kardinális Kos-Mérleg (élet) állásába. A világban (világosságban) ennek a keresztnek (csillagállásnak) hatása ígéri a kiegyensúlyozott életet: ha átbillen az élet a Halakból a Kosba, - az életben, az évkörben a télből a tavaszba – a feltámadás (a termékenység) is bekövetkezik.”²⁹

A Zodiákus, magyarul Állatöv állatokról elnevezett csillagképeinek szerepe, tulajdonságainak előfordulása a magyar népszokásokban nem lehet véletlen – egészen különböző területeken. A szöveges emlékek – másképp nem magyarázható módon – meg is nevezik őket, de a népművészet meg is jeleníti tárgyakon, díszítményeken. Ha magát az állatot emberek is megjelenítik – akkor rendszerint bundás (állatbőrös) viseletben vannak, és álarcban (rejtetten). „Haj regő: rejtem!”

A néprajz (elég kétértelmű módon) alakoskodóknak hívja e szereplőket, mert tudatosan törekednek arra, hogy felismerhetetlenek legyenek: mert más alakjába bújtak, maguknál többet, fontosabb dolgot jelenítenek meg. A saját (regös) bevallásuk szerint is: messziről jöttek...

²⁵ u.ott 865. Kénos (Udvarhely m.)

²⁶ u.ott

²⁷ Dömötör Tekla: Hejgetés. in: Magyar népszokások, Budapest, 1972.

²⁸ Makoldi Sándorné: A rituális csigacsináló Debrecen környékén. in: „Lettem, vagyok, múlok, ismét leszek”. szerk.: Szabó Antónia, Debrecen, 1996. 16-27.

²⁹ Makoldi Sándorné: Magyar kalács-mítosz. (Második, bővített kiadás) Debrecen, 2021. 124.

„Az állatalakok megjelenése a szokásokban általában arra mutat, hogy igen ősi réteggel állunk szemben. A magyarság állatalakoskodásai azonban nem mindig vezetnek a magyarság őstörténetébe, hiszen a maszkos alakoskodásokat a környező népektől tanulhattuk. Ez a helyzet pl. a kecskealakoskodásnál, amelyet minden bizonnyal a románoktól, vagy a lengyelektől tanultuk: jelmeze ugyanolyan, mint a román turkájé.”³⁰ Szerencsére csak Dömötör Tekla, vezető néprajzosunk véleménye szerint, amit Ujváry Zoltán hatalmas gyűjtésével már az évben megcáfolt.³¹ Később azt írta: „Előzmények alig voltak, sőt a szakirodalomban (és nem csak a magyarban!) közölt vélemények szerint a nem vallásos jellegű magyar dramatikus játékok és maszkok lényegében nincsenek.”³²

„Mindenekelőtt azt hangsúlyozzuk, hogy a magyar népszokásokban 4 állatmaszk tekinthető tipikusnak és általánosnak. Ezek a ló, kecske, a medve és a gólya.”³³ A kecske – láttuk - a Zodiákusban a Bak(kecske) megfelelője, amivel szemben a Rák van a kardinális keresztben, ami a gólya megfelelője (a termékenység, anyaság jellemzőivel). A ló (közismerten) a Nyilas jelölője, a medve pedig a Szűzé. A többi – Ujváry gyűjtésében ritkábban említett – állat is megtalálható a 12-es Állatövben, a holdházakat is figyelembe véve: a Bika (a regösöknél) azonban egyértelmű, amit a köcsögduda hangjáról neveztek el bikának. (Említenek még kutyát = ami keleti megfelelője a Kosnak, a fő tengely megerősítésére, a bagoly = Ikrek holdháza, a lovas jelenetekkel a Nyilas-Ikrek tengelyt erősíthetné, a nyúl = Szűz, s a kakas = Halak is egy, már említett tengelyt ad.) Mindezek kapcsolatát tovább lehetne vizsgálni – amennyiben figyelembe vennék a tágabb (kozmikus) üzenetüket.

A ballada menyasszonya hétköznapi szintű (1. földi vetületben) a termékenységet óhajtja (meghal-megszűnik szűznek lenni), 2. égi szintre emelve a történeteket, a fenti koszorúban a csillagászati együttállásokkal biztosítva a „régis törvényt”.

A Júlia szépleány balladája – bár nem alakoskodó játék, de a báránya kétségtelen beleillik a Zodiákusba, mert kozmikus jelenség – párban az „alakoskodó” regösök által képviselt állatainak csodaszarvasához. Egyetértünk Palkó Istvánnal: „Mit is jelent hát a mi köznyelvünkön, vagy akár a csillagászati szaknyelven a két csillagkép kedélyes csevegése?” – mármint a bárány és a szűz Júlia nem kedélyes, de a régi törvényt betartó párbeszéde.

„Tavaszi kezdetén Földünk a pályáján (Júlia) a Szűz csillagképe elé ér az Oroszlántól. Az Állatöv szemben lévő oldalán ugyanekkor a Nap átvonulni látszik a Halakon. (Júlia meghalni készül.) És amikor a Föld a Szűz csillagképe mellett elhaladva ennek mögéje ér, március 21. táján. vagyis a tavaszi napéjegyenlőségkor, ekkor a Nap kilép a szemben lévő Halakból és eléri a Kost, hogy aztán őrajta is áthaladjon, majd körben, körben tovább.

Az egymással szemben lévő csillagképek így váltják egymást szabályosan, mindig más-más érvényes együttállást (konstellációt) teremtve a Föld, a Nap és a kettejükön átfutó tengelyvonal két szemközti csillagképe között...”³⁴

Az ősi csillaghit tudása, értése megmaradt (rejtve) a kereszténységben is a népnél, és főleg a pásztorok hitvilágába, tudásába épült be. (A magyar csillagkép-nevek is bizonyítják az Alföldön.)

³⁰ Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színjátszás. Budapest, 1983.

³¹ Ujváry Zoltán: Játék is maszk. I-III. Debrecen, 1983

³² Ujváry Zoltán: Játék és maszk. IV. Debrecen, 1988. Előszó

³³ Ujváry Zoltán: Játék és maszk. IV. Debrecen, 1988. 143.

³⁴ Palkó István - 1976!

Népi aratókoszorú

Hajdúnánás

Valóban: a nánási táborok néprajzi tapasztalatai keltették fel az érdeklődését a Makoldi házaspárnak, hogy az alföldi pásztorvilág hagyományával bővebben érdemes foglalkozni, még egy városi embernek is. Hiszen olyan archaikus rétegét őrizte meg a magyar kultúrának - főként itt, a Hortobágyon – mint amit csak Keleten találunk meg még, a sztyeppéken. Amiben nekünk is részünk volt valaha. Makoldiné az egyik táborban olyan hangfelvételt készített idős nánásiakkal, akik még ismerték a nánási Tömöri János „tudós pásztort”, s meséltek a cselekedeteiről szóló legendákról.³⁵

Makoldi Sándor pedig³⁶ végül megírta – a főleg saját maga gyűjtötte – alföldi pásztor-szarukról szóló elemző könyvét.³⁷ Majd ennek egy szaruja alapján épült fel 2015-re Vókonya-pusztán a (kör) fényszentély, melynek felső kápolnáját Makoldi Sándor egy alföldi „sóstűrök” karca alapján festette ki, évek alatt „benapozva”³⁸ – azaz a fény-járásnak megfelelő időpontokat rögzítve. (Kupoláján a magyar csillagnevekből összeálló 12 kazettán lévő csillag-mitológiát is megfestette, amit szintén pásztoroktól gyűjtöttek.) Az altemplomban pedig egy dunántúli pásztoroktör karca alapján festett freskó van, amit lányával, Túrinné Makoldi Gizella restaurátorral készített – magyar mitológiák alapján.

³⁵ Makoldi Sándorné: „Aki nem hiszi, járjon utána.” Hajdúnánási hiedelmek.

Első megjelenés: Hajdúsági Múzeum Évkönyve, Hajdúböszörmény, 1987. 189-201.

Bővítve, in: Kis vajákos könyv. Debrecen, 2013. 167-193.

³⁶ Makoldi Sándor-M. Pap Gizella: A világ képe szarutárgyakon. in: Zománc-katalógus, szerk.: Pap Gábor Kecskemét, 1994.

³⁷ Makoldi Sándor: A világ képe alföldi pásztor-szarukon. (Főnix Könyvek 31.) Debrecen, 2001.

³⁸ Fényszentély a vókonyai pusztán. Két Hollós Kiadó, Budapest, 2015.

Makoldi Sándor e témájú könyvei:

2015.

2001.

